

Сафарова З.А.

УДК 811.111.81'367.7

КАТЕГОРІАЛЬНА СИТУАЦІЯ ПЕРФЕКТНОСТІ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ВІДНОШЕНЬ РІЗНОЧАСНОСТІ ДІЙ У РАМКАХ АБЗАЦУ

Актуальність даної роботи полягає у тому, що питання таксису є основним у галузі функціональної граматики. Для мовознавців досить проблемним є визначення ядра семантики таксису – значення одночасності, різночасності або послідовності дій.

Постановка проблеми. Ми спробуємо дати визначення поняття категорії таксису, а також визначення категоріальної ситуації перфектності. Поняття «перфектність» теж є неоднозначним: деякі мовознавці вважають, що це окрема категоріальна ситуація (виражає значення передування дій), а деякі – що це відношення різночасності дій.

Предметом є відношення різночасності дій у рамках абзацу.

Об'єктом є синтаксичні одиниці з твору П. Загребельного «Дума про невмирущого».

Мета. Довести, що категоріальна ситуація перфектності є основним із засобів вираження різночасності дій у тексті.

Задачі. Визначити поняття категорії перфектності, дати аналіз відношень різночасності.

У лінгвістичній літературі існує поняття граматичної категорії. Найбільш змістовною та приємною, на наш погляд, є визначення граматичної категорії, яку дав О.В.Бондарко. За нею це система рядів граматичних форм, що об'єднуються узагальненим категоріальним значенням, що являє собою родове поняття відносно до значень компонентів даної категорії як поняттям видовим; ці значення можуть бути пов'язані між собою відношеннями опозиції та неопозитивного значення [2, с.16].

Грамматичне ядро функціонально-семантичної категорії таксису є граматична категорія часової віднесеності, що утворена протиставленням перфектних та неперфектних форм.

Вперше про наявність окремої самостійної граматичної категорії (в англійській мові), відмінної від категорії часу, - категорії часової віднесеності – заявив О.І.Смирницький. Він визначає перфект як «передування у плані змісту висловлювання» [7, с.292]. Семантичний зміст неперфектної форми описує як вираження «дії або стану самого по собі безвідносно до якогось передуючого або наступного моменту» [1, с. 161].

О.І.Смирницький вважав основним та єдиним змістом категорії часової віднесеності вираження відношень передування/ непередування. Однак потім дослідники інших мов намагались розширити зміст граматичної категорії часової віднесеності за рахунок включення в неї не тільки передування, а й слідування [7, с. 147]. Наявність граматичної категорії, яка може передати не тільки відношення передування/одночасності, а й слідування/одночасності, передумовлює існування спеціальних форм для передачі цих відношень.

У лінгвістичній літературі не існує єдиної думки щодо категоріальної належності і значення перфекта. Деякі вчені визначають перфект як форму категорії виду. Згідно з ними, вид – це поняттєвий концепт, що описує «характер перебігу й розповсюдження дій у часі» [6, с. 105]. Перфектні форми признаються видовими, тому що вони мають властивості характеризувати дію з позиції її закінченості.

О.В.Бондарко відзначає межове положення перфектного значення, яке поєднує елементи темпоральності й аспетуальності [3, с.90]. Він вважає, що перфектність – семантична категорія у межах аспетуальності, що характеризується своєрідною часовою подвійністю, поєднанням з в одній предикативній одиниці двох пов'язаних між собою часових планів – передуючого й наступного [3, с. 195].

Смирницький О.І. виділяє специфічну особливість значення перфектності, яка виокремлює це значення від значення минулого часу: значення перфектності – це здійснення процесу до того часу, яке мається на увазі, про яке йдеться мовлення, тоді як значення минулого часу – це здійснення процесу до моменту даного мовлення [7, с. 291].

У фокусі уваги мовника є один з двох пов'язаних в «перфектній єдності» часових планів: або 1) стан, що розглядається на фоні викликаного його передуючої дії, або 2) сама ця дія, що відноситься до якогось ранішого моменту у потоці подій, але та, що розглядається в аспекті своїх прямих або непрямих наслідків, які є актуальними для подальшого [3, с.196]. У першому випадку ми маємо справу зі статальною перфектністю, у другому – з акціональною. Наприклад, статальна перфектність – *вікно відкрито весь день*; акціональна перфектність – *вікно відкрито вчора ввечері*.

Обидва полюси перфектності тісно стикаються з сусідніми функціонально-семантичними полями: статальна перфектність контактує з полем статальності, акціональна - з полем чистої акціональності.

Таксис має на увазі різні види хронологічних відношень (одночасність, передування, слідування) між двома та більше подіями. Тобто від інших категорій, що відносяться до часу, таксис відмінний тим, що характеризує мінімум дві дії, кожна з яких має свої темпоральні та аспетуальні характеристики.

Перфектна темпоральна домінанта художнього часу тексту являє собою таку взаємодію категоріальних ситуацій, яка відбувається між абзацами різночасності [3, с. 91].

Даний зв'язок реалізується в якості багатовимірної темпоральної опозиції минулого й теперішнього авторської оповіді. Головною у такому комплексі виступає категоріальна ситуація перфектності абзацу різночасності, від якої розвиваються наступні події як ретроспективні [3, с. 92].

Різночасність

Різночасні абзаци – це такі структури, які в одному оповідному циклі зв'язують протиставні у часі ситуації, що співвіднесені з різними точками відліку [5, с.73].

У таких абзацах є декілька темпоральних блоків, кожен з яких має власну точку відліку. Дії найчастіше не пов'язані між собою одним часовим інтервалом і деякі з його блоків виконують ретроспективні або проспективні функції – за наявності домінуючої категоріальної ситуації перфектності, яка повертає назад послідовну течію текстового часу, що надає можливості його зміні [5, с.74].

Категоріальна ситуація перфектності представляє темпоральну структуру, якій властива часова подвійність: поєднання пов'язаних між собою темпоральних планів передуючого та наступного в одному абзаци, тобто інформацію, що завершена у минулому та актуальна для «умовного оповідального теперішнього» [5, с.74].

Варіантами категоріальної ситуації різночасності можуть бути такі комбінації:

1. Локалізованої перфектності;
2. кратної перфектності;
3. локалізованої кратної перфектності.

1. Варіант локалізованої перфектності визначає такі часові характеристики, як актуальність прив'язаних до часового періода дій, що відбувалися в минулому, але мають значення для теперішнього [5, с.76].

Основні засоби реалізації даної категоріальної ситуації це ситуації із значенням перфектності, які локалізовані семантичним вказівником, наприклад:

Тепер було літо. Соловейки вже давно замовкли. Ночі стали короткі й теплі. В такі ночі більше хилить до сну, ніж до спогадів. Але капітан **дивився** на того юнака в сірому костюмі, і якась туга **стискувала** йому серце, і молодість, його власна молодість, раптом **глянула** на нього з-за вуглуватих. Худих плечей, і його друзі **ступнули** з далеких-далеких років і незримо **стали** поруч [П. Загребельний. Дума про невмирущого].

Другий темпоральний блок даного абзаца реалізує категоріальну ситуацію локалізованої перфектності через те, що події, описані в ньому, відбувалися у минулому (в молоді роки) відносно до дій першого абзацу.

Або:

Колись, ще зовсім малим, він **бачив**, як вода **прибуває** вода з Дніпра. Попервах вона **вихлюпується** з ріки в плавні й заливає їх швидко, за одну ніч. Тоді несміливо, немов випробовуючи свою силу, **заповзає** в першу сільську вулицю, підминаючи під себе сіру пилюку й зелений шпориш. Деякий час вода лежить у вузькій вулиці непорушно, причаївшись, як кіт біля мишачої нори, а тоді починає котитися вперед. Вона котиться майже непомітно й без ніякого звуку. Але якщо за кілька сантиметрів од її краю увіткнути в суху землю паличку, то незабаром паличка опиниться у воді. Коли ж притулитися до землі вухом, то можна почути ледь вловимий, але безгавний шерех: то голос води, яку ніщо не зупинить і ніщо не примусить рухатися швидше, ніж вона хоче //1.

Колона полонених **просувалася** зараз уперед точнісінько так, як дніпряньська вода //2 [П. Загребельний. Дума про невмирущого].

У цьому абзаци перший темпоральний блок детермінує функціонування категоріальної ситуації локалізованої перфектності (у часі, коли він був малим).

2. Категоріальна ситуація кратної перфектності обумовлює функціонування дій, періодично повторюваних в минулому авторського оповідання, без їх прив'язаності до точного проміжку часу [5, с.77]. Виражають дану ситуацію різні комбінації дієслів і дієслівних форм у співвідношенні з семантичними показниками кратності:

Як мати його малим купала, йому в очі завжди **заходило** мило. Андрій **кричав** од болю, а мати **втїшала**:

- Не плач, од мила очі зіркішими будуть...// 1

А тепер він **лежав** на госпітальній койці, сліпий і безпорадний, як цуценя // 2 [П. Загребельний. Дума про невмирущого].

У прикладі перший темпоральний блок реалізує категоріальну ситуацію кратної перфектності, що визначає віднесеність описаних подій до минулого, яке має відношення до теперішнього, яке відображено у другому темпоральному блоці. При чому події першого темпорального блоку мають характер кратності, що підтверджує детермінант *завжди*.

3. Категоріальна ситуація локалізованої кратної перфектності обумовлює функціонування дій перфектного блоку у якості періодично повторюваних у конкретному часовому періоді у минулому одночасних або послідовних дій, що відносяться до одного або до деяких персонажів [5, с.78].

Реалізація таких відношень можлива завдяки функціонуванню у перфектному блоці обставинних детермінантів локалізованості й кратності або інших лінгвістичних компонентів з вищезазначеними значеннями:

Зате Андрій зовсім **сп'янів**. За ті місяці, що він **лежав** у госпіталі й не

бував надворі, він якийсь **ослаб**, і тепер в нього **наморочилась** голова навіть

тоді, коли він уперше **вдихнув** свіжого морозного повітря//1. А тепер от цей спирт, м'яке тепло Катиних очей, затишок незнайомої квартири – все це заколисувало, навівало сонливість, млявість. Андрій **підпер** підборіддя рукою, **заплющив** очі і **сидів** мовчки, прислухаючись до своїх думок. Спогади **перебігали** по його зблідлому обличчю, як хвилі по Дніпрі. Катя обійшла навколо столу, нахилилася над Андрієм і тихо поцілувала його в лоб //2 [П. Загребельний. Дума про невмирущого].

Темпоральні блоки у прикладі представляють різночасні відношення, обумовлені категоріальною

ситуацією перфектності, яка має значення кратності й локалізованості.

Висновки

Різночасні відношення обумовлюються наявністю категоріальної ситуації перфектності, яка виступає у якості точки відліку для ситуації, яка має подвійну темпоральність: поєднання передуючого та наступного часових планів. Перфектні відношення, які представлені в абзацах, функціонують як варіанти локалізованої перфектності, кратної перфектності і локалізованої кратної перфектності.

Джерела та література

1. Бархударов Л. С. Грамматика английского языка / Л. С. Бархударов, Д. А. Штеллинг. – М. : Высшая школа, 1973. – 423 с.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1983. – 208с.
3. Бондарко А. В. Функциональный анализ категорий грамматики : предмет и метод / А. В. Бондарко // Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании. – СПб., 2000. – С. 9-35.
4. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В. Г. Гак. – Л., 1977. – 300 с.
5. Голосова Т. М. Категориальная доминанта времени / Т. М. Голосова. – К. : Просвіта, 1997. – 144 с.
6. Загребельний П. Дума про невмирущого. Кларнети ніжності / П. Загребельний. – К. : Молодь, 1985. – 232 с.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 512 с.
8. Смирницкий А. И. Морфология английского языка. – М. : Изд-во лит. на иностранных яз., 1959. – 439 с.

Сейтмететова С.А.

УДК: 947.7

МАТЕРИАЛЫ ЕВРОПЕЙСКОЙ ПРЕССЫ В ПУБЛИКАЦИЯХ ГАЗЕТЫ «ТЕРДЖИМАН»

Газета «Терджиман» на сегодняшний день является не просто первой крымскотатарской газетой, она представляет собой своеобразную летопись, энциклопедию по изучению мусульманской жизни России. Листая ее страницы можно встретить статьи по просвещению, здравоохранению мусульман, развитию медицины, положению религиозных дел. Так же в кратких заметках и рекламных колонках размещены сообщения о гастролях, театральных премьерах. Много в «Терджимане» рецензий на последние книжные новинки и переводы на татарский язык произведений классиков мировой литературы. И со всей хроникой общественной жизни российских мусульман тесно переплетаются невзначай упоминаемые редактором события мировой истории. А не редко целые разделы газеты служат неким каталогом, содержащим огромный массив информационного материала, знакомящего читателя с тем, что именно происходит за пределами границ его страны.

Свидетельством актуальности темы исследования является необходимость комплексного изучения материалов газеты «Терджиман», материалы которой в свое время оперативно информировали своего читателя о текущих событиях. А ее информационный раздел, является ценным источником для изучения социальной, политической и культурной жизни мусульман проживающих на территории России. На сегодняшний день всесторонне исследована жизнь и деятельность И. Гаспринского, изучены становление и развитие его периодических изданий, но, к сожалению, не указаны источники публикаций газет. Для более подробного изучения поставленной проблемы служат публикации самой газеты «Терджиман», а так же работы Ганкевича В.Ю., Богдановича И.А.

Перепечатки из европейской прессы занимают значительную часть разделов «Терджимана», касающихся иностранных известий. Будучи изданием, отражавшим все стороны жизни тюркоязычного населения Российской империи и тюрко-мусульманского мира, «Переводчик – Терджиман», а в частности его редактор И. Гаспринский не мог, не знакомится с ведущей периодикой Европы. «Если вы хотите понять периодическую печать какой-либо страны, если вы стремитесь определить ее значение, изучайте ее в связи со всем миром общественной жизни. Пресса – это нервная система общественного организма...», – пишет Д. Сатурин в своем «Очерке периодической печати в Англии» [13. – С. 160]. Похожие слова можно встретить и в высказываниях самого И. Гаспринского.

Отдел иностранных известий, состоящий из рубрик «Иностранные вести», «Разные вести» присутствует практически в каждом номере «Терджимана». Проанализировав материал вышеперечисленных рубрик газеты, можно выделить основные направления интересов ее редактора, которые, так или иначе, были связаны с мусульманской тематикой. Во первых И. Гаспринский на протяжении многих лет освещал на страницах «Терджимана» восстание махдистов в Судане. Во-вторых, много заметок было посвящено внутривосточному положению дел в Египте. И, в-третьих, И. Гаспринский не мог не заинтересоваться темой распределения сфер влияния европейских держав в мире. Таким образом, редактор газеты «Терджиман», всесторонне знакомя своих читателей с жизнью мусульман мира, не хотел, что бы его соплеменники оставались в узких рамках восприятия новостей сквозь призму тюркоязычной прессы. Для того, что бы его соотечественники видели мир в целом, И. Гаспринский активно использовал материал иностранной, в частности европейской прессы.